

Batthyány-könyvtárak adományozása a Magyar Tudós Társaságnak 1838–39-ben

Bevezetés

1838-ban Batthyány Gusztáv gróf Teleki József elnöknek írt levelében ajánlotta fel rohonci könyvtárát a Magyar Tudós Társaságnak.¹ Ezután nem sokkal később tette Batthyány Kázmér, Gusztáv testvére ajánlatát, aki kisbéri birtokának könyvtárát ajándékozta a Tudós Társaságnak. A két családi könyvtár felajánlásával megközelítőleg körülbelül 30 ezer kötet² került a társaság tulajdonába. A könyvtárak gyarapítása nem a két testvérhez, hanem családjuk két generációval előttük élt tagjaihoz, elsősorban nagyapjukhoz, Batthyány Tódorhoz és testvéréhez, József érsekhez kapcsolódik.

A téma feltárása bepillantást nyújt az adományozott Batthyány-könyvtárak XVIII. századi gyarapítóinak életébe, és egyúttal az általuk felhalmozott kulturális javak utóéletén keresztül a reformkori szellemi életre is sajátos módon vet fényt. A Batthyány-könyvadományt a következőkben a legfontosabb csomópontokra, összefüggésekre tekintettel mutatnám be a kapcsolódó szakirodalom és az adományozás forrásai alapján.

Szakirodalom

A téma kutatása kapcsán három személy munkálkodása tekinthető alapvető kiindulópontnak. 1959-ben F. Csanak Dóra munkája – *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig: 1826-1849*³ – részletesen mutatja be a könyvtár első évtizedeit

1 A Magyar Tudós Társaság a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos megnevezése 1840-ig.

2 Az adományozásról szólva ezt a 30 ezres számot Gusztáv ajánlatáról vagy a két adományról együtt szólva is szokás említeni. A továbbiakban kitérek rá, hogy a források szemügyre vétele után pontosításra kerülhetett ez a sztereotip összeg.

3 F. Csanak 1959.

és fontos kiindulópontot jelent a könyvadás tanulmányozásakor. A könyvtárak állományával a technikatörténész Endrei Walter foglalkozott. A Batthyány-könyvtár Batthyány Tódorhoz köthető műszaki tárgyú köteteiről az MTA Kézirattárában meglevő és azonosítható köteteket, valamint a még Batthyány Tódor életéből származó könyvkatalógusokat és könyvszámlákat felhasználva 1991-ben közöl áttekintést a teljesség igénye nélkül, a gróf természettudományos érdeklődését általában elemezve: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*.⁴ 1995-ben az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában fellelhető műszaki és természettudományos könyvek 642 műre terjedő listáját adta ki füzetében: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*.⁵ A két kutatón kívül az Akadémiai Könyvtár emblemikus munkatársa, Vekerdi László szentelt külön figyelmet a Batthyány-könyvtáraknak. 1976-os *A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban*⁶ című munkájában tesz figyelemre méltó megjegyzéseket a Batthyány Gusztáv-féle könyvadásról.⁷ A könyvtár tudománytörténeti jelentőségét felvető Vekerdi László felfogásával párhuzamos F. Csanak Dóra azon megjegyzése, amely a Batthyány-könyvadás „feltehető történelmi értékéről” beszél.⁸ Fontos kiemelni a „feltehető” jelzőt, hiszen a Batthyány-könyvadásról egyelőre nem rendelkezünk legalább megközelítőleg részletes, megbízható képpel.

Reformkori mecénatúra és a Tudós Társaság könyvtára a könyvadás idején

A szakirodalom áttekintése után vessünk pillantást a könyvadás háttérében álló történelmi közegre. A technikai-társadalmi fejlődéssel egybekötött nemzet-nemzetállamépítés a mecénatúra, a köz számára való adakozás eddig ismeretlen területeken történő felbukkanását tette lehetővé. A XIX. század első felében tehető arisztokraták, grófok adományozták privát kulturális javaikat közcélokra. A jelenség emblemikus példája, amikor 1825-ben, az országgyűlésen Széchenyi István gróf 60 ezer forintot ajánl a hazai tudományt propagáló, a megalakulásakor a Magyar Tudós Társaság nevet felvevő testület számára. Széchenyi István számára már precedenst jelentett apja, Széchenyi Ferenc 1802-es felajánlása. Könyvgyűjteményéből a Nemzeti Könyvtár (Széchenyi Könyvtár) régiséggyűjteményéből a Nemzeti Múzeum veszi kezdetét. Az általánosan ismert esetek mellett ugyanakkor kevesen tudnak például

4 Endrei 1991.

5 Endrei 1995.

6 Vekerdi 1976.

7 Vekerdi 1976. 29.

8 F. Csanak 1959. 11.

Batthyány Fülöp herceg⁹ 50 ezer forintos adományozásáról, amit szintén a Tudós Társaság alapításakor ajánlott meg – Széchenyi naplója szerint a gróf ösztönzésére.¹⁰ Teleki József, erdélyi arisztokrata (1790–1855), szintén Széchenyi István adományához kapcsolódóan ajánlja fel 30 ezer kötetes családi könyvtárát a Tudós Társaságnak. Ezt tekintjük az Akadémiai Könyvtár alapításának. Teleki József lesz egyébként a Tudós Társaság első elnöke (1830–1855).

A Tudós Társaság könyvtára kezdetben mindössze virtuálisan létezett, hiszen miközben a Tudós Társaság is csak nehézkesen talál helyet, az alapító állományt képező könyvtár a Teleki család Szervita téri házában marad 1844-ig.¹¹ A Tudós Társaság kezében gyűlő könyvanyag az anyaintézménnyel együtt 1831-től a Deron házban, 1836-tól az Akadémiai Palota 1865-ös átadásáig a Trattner-Károlyi házban foglal helyet.¹² A Tudós Társaság könyvtárának állománya lassú ütemben gyarapodott, testületi vásárlások, cserék, kötelezpéldányok és a könyvtár elnöke, Teleki József saját vásárlásai nyomán.¹³ Különálló részt képeznek a könyvtár részére tett adományok, amelyek a gyarapodás terén a legnagyobb volument teszik ki. A 30-as évek két legnagyobb gyarapodása Kresznerics Ferenc hagyatékának (1060 könyvkötet, több mint 200 tb. ősnymtatvánnyal, kéziratokkal, pénzgyűjteménnyel) Teleki József által történő megvásárlásához és Marczibányi Livius (apja Marczibányi Márton 400 db-os könyvtára) adományozásához kapcsolódott.¹⁴ A két Batthyány testvér, Batthyány Gusztáv és Batthyány Kázmér adománya a korábbiakhoz képest teljesen más léptéket jelentett.

„Illy alkotó részekből, ’s mintegy 2200 darabból állt könyvtárunk, Czuczor szorgalmatos segédjegyzőnk által lajstromozva, 1838-ban össze, midőn elnökünk gr. Batthyány Gusztáv úrtól azon meglepő kellemes hírt vevé, hogy mintegy 30,000 darabból álló könyvtárát academiánknak ajánlja fel, melly nemes példát testvére gr. Batthyány Kázmér úr a’ maga’ kisebb, de válogatott tára’ felajánlásával rögtön követett. Én voltam a szerencsés az átvétellel megbízatni.”¹⁵

9 Batthyány Fülöp (1781-1870), a családnak a hercegi címet aktuálisan viselő tagja kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a tanulmányban szereplő valamennyi Batthyány családtag a család németújvári, hercegi ágából származik (Batthyány Lajos miniszterelnök (1807-1849) a család másik, grófi ágának tagja).

10 „Batthyány h[erceget] megdolgoztam: tegnap nagy küldöttséget menesztettem hozzá, hogy egy nagy adománnyra buzdítsam.” 1826. január 25. Széchenyi 1982. 448.

11 F. Csanak 1959. 6.

12 F. Csanak 1959. 5–6

13 F. Csanak 1959. 6.

14 Schedel 1846. 87.; F. Csanak 1959. 10.

15 Schedel 1846. 88.

Az adományozók

Az adományozók Batthyány Gusztáv (1803–1883) és testvére Batthyány Kázmér (1807–1854). Szüleik Batthyány Antal József (1762–1828) és Roggendorf Cecília (1778–1814). Antal József családja, amellel hogy megfordul a hazai birtokokon is,¹⁶ a legtöbb időt Bécsben és Milánóban tölti.¹⁷ Az anya gyermekeik fiatal éveiben hunyt el. A külföldön nevelkedő testvérek életében különösen fontos szerepet játszott Nagy Károly (1797–1868) természettudós, matematikus. Bakos József a Batthyány Gusztáv és Nagy Károly közötti jól dokumentálható barátságról beszél, amelynek kezdetét a 30-as évek elejére teszi, amikor már a gróf Londonban él, és Nagy Károly Angliában jár tanulmányúton.¹⁸ Amikor 1837-ben az Angliába költöző Gusztáv és itthon maradó Kázmér Frankfurtban aláírják a birtokaik megosztásáról szóló szerződést,¹⁹ már bizonyára ismeretségben állnak a gyógyszerész végzettségű Nagy Károllyal.²⁰ Nagy Károly, aki 1836-tól a Tudós Társaság rendes tagja, elsősorban a politikusként, kormánybiztosként és a Szemere-kormány külügyminisztereként ismert Batthyány Kázmérra volt maradandó hatással; a róla tartott akadémiai emlékbeszéd Nagy Károlyt mint alteregóját említi.²¹ Nagy Károly tanította meg a szakirodalom szerint Kázmért magyarra, és szelleme, amelyről politikai tárgyú munkájából is értesülünk (Daguerrotyp), gyakorlatilag meghatározta Kázmér politikai pályafutását (pl. országgyűlési felszólalásai a vegyes házasságokról, Védegylet).²² Nagy Károly magyar nyelvű, elemi fokú ismeretterjesztő könyveinek 1837-es, 1838-as kiadását finanszírozta Batthyány Kázmér, ami egy közös mecénási tevékenység kezdete volt. 1839-ben alapítanak rövid életű gazdasági tanintézetet Rohoncon, 1840-ben az első magyar nyelvű földgömböket készílik.²³

A nagyobb rohonci adományt tevő, kevésbé ismert báty személyére érdemes külön is kitérni. Bár Széchenyi naplójában olvashatunk róla, hogy Batthyány Kázmérral egyetemben kárhoztatja Metternich politikáját, Batthyány Gusztávról általában kijelenthető, hogy testvérével szemben inkább konzervatív, udvarhű beállítottságú volt. A legendának, miszerint harcolt a szabadságharcban és emiatt büntetésül közlegényként sorozták be a császári haderőbe, nincs valóságalapja. A magyarországi birtokai jövedelméből élő gróf elsődleges elfoglaltsága a lóverseny volt, amiről a szintén sportembernek tekinthető, egy időben állandó úszópartnerének számító²⁴ Széchenyivel is

16 Füzes 1990. 13.

17 Rákossy 2006. 182.

18 Bakos 1994. 45. További részleteket nem közöl Bakos József a levelezésről.

19 Füzes 1990. 15.

20 Bakos 1994. 45–47.

21 Kondor 1879.

22 Völgyesi 2006. 9–29.; Veliky 2006. 29–38.

23 Bakos 1994. 79–85.

24 1847. augusztus 9. Széchenyi 1982. 1156.; 1847. augusztus 15. Széchenyi 1982. 1159.; 1847. augusztus 16. Széchenyi 1982. 1160.; 1847. augusztus 18. Széchenyi 1982. 1161.; 1847. augusztus 24. Széchenyi 1982. 1163.; Lovagolnak is 1848. július 24. Széchenyi 1982. 1291.

értekezett. Gusztávot ugyancsak Széchenyi naplójának 1848. július 16-i bejegyzése²⁵ jellemezheti: „*Dicséri a „Márczius 15”-ét... mert jól szórakozik rajta.*”²⁶ Az akkoriban egyre zaklatottabb Széchenyi mondatából egyaránt kiolvashatjuk Gusztáv felelőtlenségét, cinizmusát, vagy akár a politika változásaival szemben tanúsított sztoikus bölcsességet. Batthyány Gusztáv fő tartózkodási helye a 30-as évektől London, illetve Anglia lesz (1849 után gyakorlatilag végleg), a birtokai jövedelméből élő gróf elsődleges elfoglaltsága pedig a lóverseny (amiről, állandó úszópartnerével,²⁷ Széchenyivel is értekezett). A szabadságharc után külföldről foglalkozott magyarországi tulajdonai-val, de intézte testvére elkobzott birtokainak ügyét is. Angliában híres versenyistállója volt, lovaival derbiket nyert. 1859-ben a tekintélyes Jockey Club is soraiba választotta.

A reformkori mecénásokról vázolt képet annyiban egészíthetjük ki, hogy a politikai pályára igyekvő arisztokrata mögött ezúttal egy befolyásos értelmiségi áll. Nem merész a feltételezés, hogy a rohonci könyvtár adományozását nem a közéleti ügyekbe alig befolyó Gusztáv, hanem a levelet Teleki József elnöknek kézbesítő Nagy Károly szorgalmazta.

A könyvtárak átvétele

Nagy Károly magát ajánlotta a rohonci könyvtár átvételére. Eljárásáról három, a Tudós Társaság titoknokának, a nagyhatású művelődéstörténész Toldy²⁸ Ferencnek (1805–1875) írt levélben tudósít.²⁹ Már első levelében a könyvtár csekély belső becséről beszél,³⁰ második alkalommal egyenesen „*litteratúrai szemétrakás*”-nak minősíti a könyvtárat, amelyet még átszállítani sem érdemes Pestre.³¹ A források, a levelezés alapján mindezekelőtt a könyvek rossz fizikai állapotát kifogásolhatta. Kurzweil, a grófok nevelője, aki a könyvtár valamiképpen előkészítésével lett megbízva, rövid beszámolójában arról ír, hogy az így töltött két és fél hónap nagyobb része azzal telt, hogy a poros és rendetlen könyvekhez egyáltalán hozzáférjen.³² Fő elvárása lehetett továbbá Nagy Károlynak, hogy

25 1848. július 16. Széchenyi 1982. 1284.

26 A Márczius Tizenötödike a forradalom és szabadságharc időszakának radikális lapja volt.

27 1847. augusztus 9. Széchenyi 1982. 1156.; 1847. augusztus 15. Széchenyi 1982. 1159.; 1847. augusztus 16. Széchenyi 1982. 1160.; 1847. augusztus 18. Széchenyi 1982. 1161.; 1847. augusztus 24. Széchenyi 1982. 1163.; Lovagolnak is 1848. július 24. Széchenyi 1982. 1291.

28 1847-ig Schedel Ferenc

29 MTAKK Tört. 2.23.

30 MTAKK Tört. 2.23. 1838. dec. 13. „A számra nézve valóban tetemes könyvtár, koránt sem az belső becsére nézve”

31 MTAKK Tört. 2.23. 1839. jan. 25.

32 MTAKK K: 801: 1839/1. „*Alulírott Batthyány Gróf Úr kívánságára vállalkozott a Batthyány könyvtár átvizsgálására. A könyvtárat határtalan piszokban és teljes rendetlenségben találtam. A két és fél hónapból, amit itt töltöttem, csaknem kettő veszett el a tulajdonképpeni könyvtári munka számára, csak hogy az egyes könyvekhez hozzá lehessen férni, mert a könyveket és szekrényeket egyelőre a határtalan portól és piszoktól kellett megtisztítani.*” (németből fordítva).

az adományozott munkák korszerűnek számítsanak, hiszen arról is ír, hogy Batthyány Gusztáv egyfajta kárpótlásul új könyvek londoni és párizsi beszerzésével fogja őt megbízni. Már első levelében írja ugyanakkor, hogy miután a testvérek látták, hogy az nem felel meg a várakozásoknak, Kázmér kisbéri könyvtárát is felajánlja a könyvtárnak. Nagy Károly gyakorlatilag semmit nem ír a könyvtárak provenienciájáról, és feltehető, hogy a Batthyány fivéreknek nem sok ismeretük volt róla, hogy a könyvtárakat melyik családtagjuk, felmenőjük gyűjtötte.³³ Nagy Károly tudósít Batthyány Kázmér azon kéréséről is, hogy adományát ne hozzák nyilvánosságra. Kérdés, hogy a kérésben valóban a közvélemény előtti esetleges kudarctól való félelemről van szó, vagy pusztán Nagy Károly adja saját nézeteit Batthyány Kázmér szájába.

Nagy Károly Toldynak írt 1839. január 25-i levelében a könyvtárral kapcsolatos munkákra már konkrét javaslatokat tesz. Bár a könyvtár nézete szerint a vitelbért nem éri meg, ajánlja, hogy a könyvtár rendezését a rohonci kastély üres termeiben végezzék. Hangsúlyozza az esetleg a könyvállományt fertőzéssel veszélyeztető könyvek kiemelését. Feltételezése szerint a könyvtár köteteiből körülbelül 10 ezer kötet lehet hasznos a „jövendő könyvtár” számára, melyeket több színű angliai vászonból, aranyozott írással, olcsón és csinosan be is köttetne. Toldy 1839. március 12-én válaszol Nagy Károlynak.³⁴ A Társaság kérésére hivatkozva írja, hogy a válogatást már a könyvtár végső otthonául szolgáló helyen végezné, mégpedig személyesen. A könyvtárak átvételével kapcsolatos ügyintézészt tehát Toldy Ferenc veszi át.³⁵ 1839 tavaszán mind Rohoncon, mind Kisbénen személyesen jár el. Munkájáról május 12-én Teleki Józsefnek írt leveléből,³⁶ valamint május 20-i,³⁷ a Tudós Társaságnak készült jelentéséből kapunk tájékoztatást. A rohonci könyvtár korábban felvetett esetleges helyben való várakoztatásával szemben Toldy mindkét könyvtár Pestre szállításáról intézkedett. Áprilisban egy hétig intézte a rohonci könyvtár szállításának előkészítését, amely művelet májusban a kisbéri könyvtár esetében csak két napot vett igénybe. A 37 ládába pakolt rohonci könyvtár április 27-ére meg is érkezett Pestre, a kisbéri könyvtár tizennégy ládájára a május 20-i jelentés készültekor pedig éppen várakozott Toldy. A rohonci kötetek szállításának összesen 170 forintos díját Nagy Károly gróf Károlyi Lajos³⁸ pénztárából pénzt felvéve finanszírozta, mely ügylet asszignálását, nem más, mint gróf Széchenyi István végezte.³⁹ A rohonci könyvtár már említett, Nagy Károlytól is értékesnek talált cseresznyefa polcait 108 pengő forintért szállították. A nagyméretű bútorokat, amelyek felszállítása a könyvtárnak helyt adó épület

33 MTAKK RAL 61/1839. 1839. május 20. „*T[udni]. i[llik]. a mennyiben nyomába akadhattam eredetének*” A könyvtárak átvételéről tudósító Toldy Ferencnek a könyvtárak gyűjtőinek azonosításához külön kutatást kellett végeznie. Schedel 1846. 88.

34 MTAKK Tört. 2.23. 1839. márcz. 12.

35 F. Csanak 1959. 12.

36 MTAKK K. 801. 1839/2.

37 MTAKK RAL 61/1839. Schedel [Toldy] Ferenc jelentése a Tudós Társaságnak a Batthyány könyvtárról. 1839. május 20.

38 A Batthyány-fivérek birtokmegosztási tárgyalásai során Károlyi Lajos gróf (1799–1863) Gusztáv megbízottja volt. Károlyi Lajos birtokainak pénzügyeit korábban Nagy Károly hozta rendbe. Bakos 1994. 18.

39 MTAKK Tört. 2.23. 1839. márcz. 12.

padlására szinte lehetetlen lett volna a ház szűk feljárójában, és amelyeket az ottani melegtől is féltett, Toldy egy 60 évi forintért bérelt raktárhelyiségben helyezte el, a Perger házban, a mai Arany János utcában. A rohonci könyvtár 37 ládáját a Trattner-Károlyi ház udvarán helyezte el. Persze említi a helyzet tarthatatlan voltát, sürgeti a könyvek mielőbbi elhelyezését a könyvtár szobáiban, melyhez a könyvtár egyéb polcain dolgozó asztalos munkáján kívül a rohonci polcokat is igénybe kívánja venni. Ezt követően kéri Toldy az elnök felhatalmazását, hogy maga végezhesse a könyvtár jelenlegi anyagának rendezését. Az óriási munka⁴⁰ – kiegészülve a Teleki-könyvtár anyagának felállításával – 1844-re hoz eredményt, ekkor kerül megnyitásra az Akadémia első könyvtárhelyisége.

A könyvtárak értékelése

Toldy levelében és jelentésében szintén említést tesz bizonyos hiányosságairól, de ítélete – szemben Nagy Károlyéval – tartalmaz pozitív elemeket a rohonci könyvtárról. A Tudós Társaságnak írt 1839-es jelentésben ekképp ír: *„De másfelül abban látom mégis becsét a gyűjteménynek, hogy a Magyarországot illető munkákat kivévn, legnagyobb részét eddig nem birjuk; s névszerint a mult század történeteit illető political iratok, valamint a gazdasági és műtani monographiák egy igen teljes gyűjteményhez szolgáltatnak alapot.”*⁴¹ Sajátos, hogy ezzel szemben az 1844-es, az Akadémiai Könyvtár ünnepélyes megnyitásakor tartott beszédében Toldy a könyvtárnak a Batthyány-könyvadományok után fennálló helyzetéről szólva, éppen a könyvtár *„gazdasági, természeti és műtudományok”* tekintetében való elavultságáról ír.⁴² Hogy a két vélemény közti eltérés milyen változást tükröz, kérdéses. Az Akadémia történetével foglalkozó tudománytörténész, Vekerdi László ekképp ír a természettudománynak és a matematikának az Akadémiai Könyvtárban elfoglalt korabeli helyzetéről szólva.⁴³ *„De még ez az anyag is, [az Akadémiai Könyvtár első időszakának gyarapodásai] még Batthyány Gusztáv annyit böcsmérelt könyvtára is sokkal de sokkal többet ért, tisztán tudományos szempontból is annál, amire az induló és szerveződő Társaság tagjai és korifeusai becsülték; a Teleki-könyvtárral együtt pedig még akkor az ezernyolcszázharmincas-negyvenes években is könnyen és nem nagy költséggel korszerűsíthető állományt képezett.”*

40 *„Kötelességemnek tartom ezúttal még azt is jelenteni, hogy miután 30,000 kötetre menő két B-könyvtár [melly egy végtelen chaosz volt inkább, mint könyvtár, általam rendeztetett] vezetésem és felvigyázásom alatt összeíratott, a csonka és többes példányok nem csekély fáradsággal és tömérdek időáldozattal kiszemeltettek, és az összekevert osztályok elválasztattak,…”* MTAKK Történelem 2-rét 15/a. Toldy Ferenc könyvtári működéséről kér bizonyítványt a Magyar Tudós Társaságtól.

41 MTAKK RAL 61/1839.

42 Schedel 1846. 89.

43 Vekerdi 1976. 29.

Mint az a források tüzetesebb szemügyre vételéből kiderül, a valójában nem csak „becsmérelt” rohonci könyvtár igazán kritikus „korifeusa” Nagy Károly volt, akinek véleményére érdemes ezúttal részletesebben is figyelmet fordítani. Rohoncról írt első tudósításában félreérthetetlenül, de még meglehetősen visszafogottan fejt ki véleményét,⁴⁴ második levelében viszont már így szól:⁴⁵ *„Nem mulaszthatom el azonban ezen tárgy iránti véleményem kifejezését, mely röviden ez. Ki ezen ronda könyvtárat [a rohoncit] nem látta, legkisebb ideaja sem lehet arról, mi egy litteraturai szemétrakás. Főleg kiterjedtebb értelmében. Valóban megfoghatatlan valami, miként lehetett annyi haszonvehetetlen nyomtatott papirost (vulgo könyv) összegyűjteni, én azt gondolom hogy ezen könyvtár alapítói néhány boldogtalan könyv antiquariust rablottak ki, vagy különös szenvedélyből a legalábbvaló elmeszülemények nyomtatott példányait rőf vagy ölszámra vásárlották: ezen tüneményből én azt hozam ki, hogy jórésze a könyvtárnak a vitelbért meg nem éri mit bizonyítani nem nehéz.”* Nagy Károly sorait nemcsak szórakoztató, szarkasztikus kifejezésmódja miatt érdemes olvasni. Vekerdi László az Akadémia korai története kapcsán a korszakot és a Tudós Társaság korabeli matematikusait és természettudósait általában jellemző könyvellenes hangulatot állapít meg.⁴⁶ Ennek illusztrálására Vekerdi Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című közismert költeményét említi. A választás azért különösen kézenfekvő szempontunkból is, mert az 1844-ben írt mű ihletésül éppen az Akadémia Könyvtárának megnyitása szolgált. Ha Vekerdi László ezen észrevételét elfogadva vesszük szemügyre az általa egyébként igencsak negatívan értékelt Nagy Károly szavait a könyvtár *„hasznavehetetlen nyomtatott papírosai”*-ról, amiket *vulgo* (közönségesen) ’könyv’nek szokás nevezni, akkor feltételezhetjük, hogy Nagy Károly sorai a Tudós Társaság egy prominens tagjának nemcsak a konkrét könyvtárról, hanem a könyvekről mint a civilizáció speciális eszközeiről alkotott véleményébe is bepillantást engednek.⁴⁷ Nagy Károly értékelését minden szempontból komoly fenntartásokkal kell fogadnunk, legfőképpen azért, mert az állomány áttekintésére alig szánhatott időt, különösen úgy, hogy Toldy és Kurzweil nevelő által is említett rendezetlensége folytán maga a pusztá fizikai hozzáférhetőség is nehézkes lehetett.

44 „a valóban haszonvehető könyvek száma csekély, a jeleseké csaknem semmi, és egy rakás tökéletlen munkák képezik a gyűjtemény nagyobb részét.” MTAK Kézirattár. Tört. 2.23. Nagy Károly levele Toldy Ferrenchez. 1838. dec. 13.

45 MTAKK Tört. 2.23. 1839. febr. 17.

46 Vekerdi 1976. 29–30.

47 Az egész kérdéskör megválaszolása megér egy bővebb kutatást.

A gyarapítók

Toldy Ferenc 1839. május 20-i jelentésében ír a rohonci és kisbéri könyvtár eredetéről való kutakodásairól.⁴⁸ Ebben fő forrásai a könyvtár korábbi katalógusai voltak, valamint az MTA Kézirattárában ma is külön fondban őrzött különböző könyvszámlák, hiszen a könyvtár gyarapításának költségeire is tesz megjegyzést. Arról, hogy a kisbéri könyvtár azonosítása miként történt, nem szólnak a források. Eredményeiről ekképp ír 1844-es visszatekintésében:⁴⁹

„Lelki örömmel léptem 1839. április’ 7. a’ rohonczi vár’ termeibe, mellyekben, már akkor sajátunk, felállítva volt. Batthyány Lajos a’ nádor veté meg annak alapját egy századdal elébb, mint lajstroma bizonyítja, ’s Tivadar gróf, ki a’ természeti és műtudományok’ akkor nálunk még ritka szeretetéről, sőt némelly saját találmányairól, ’s 1790-ben az irodalom’ útján is a’ m. alkotmány’ érdekében bátran felszólaltáról nevezetes lett, bővítette azt harmincz év’ lefolyása alatt, nagy költséggel, olly számra, millyenben az gr. Gusztávra szállott. [...] A’ kisbéri könyvtárt egy hónappal utóbb vettem által. Ez összesen 2660 kötet, nagyobb részt Batthyány Józsefé, a’ bíbornoké, volt, ’s különösen gazdag a’ classica és franczia literaturában, a’ históriában, utazásokban, ’s encyclopaediában.”

Batthyány Lajos nádor

Toldy a rohonci könyvtár első gyűjtőjeként, Tódor és József apját, Batthyány Lajos nádot említi. Batthyány Lajos (1696–1765) kiemelkedő politikai pályafutása során az ország fő tisztségeit viselte, az 1741-es pozsonyi országgyűlésen kulcsszerepet játszott az ország rendjeinek Mária Teréziát támogató állásfoglalásában, és benne ismerhetjük Magyarország utolsó *nemzeti nádorát*, tehát nem a Habsburg–Lotaringiai-házból származót (1751–1765). Batthyány Lajos politikai pályafutása továbbra is a történelmi kutatás kitüntetett figyelmére tarthat igényt, nem beszélve a kulturális vonatkozásokról, melynek kapcsán anyja, Strattmann Eleonóra is főszereplő. A bécsi udvarban szépségével tündöklő Eleonórát (1672–1741) különleges kapocs fűzte Savoyai Jenőhöz.⁵⁰ A kultúra és művészet iránt egyaránt érzékeny, Rohoncon többször is megforduló⁵¹ páros kapcsolata mutatja, hogy a könyvtár alapjainak megvetése nem mindennapi kulturális miliő háttérében mehetett végbe. Batthyány Lajos kapcsán testvéréről, Károlyról (1697–1772) is szólnunk kell, az osztrák örökösödési háború eredményes hadvezéréről és II. József nevelőjéről. Ötvös Péter a Batthyány Károly végrendeletének

48 MTAK Kézirattár. RAL 61/1839.

49 Schedel 1846. 88.

50 Zsámbéky 2006. 716–717.

51 Zsámbéky 2006. 720.

végrehajtásában eljáró kuratórium irataiból kiindulva, könyvtárjegyzékei alapján rekonstruálta Károly bécsi rezidenciájának, valamint trautmansdorfi kastélyának összesen kb. 3000 kötetes könyvtárát.⁵²

Batthyány József érsek

Toldy Batthyány József érseket mint a kisbéri könyvtár, testvérét, Batthyány Tódort (az adományozók atyai nagyapját) mint a rohonci könyvtár gyarapítóját említi. Batthyány József (1727–1799) 1776-tól haláláig volt esztergomi érsek. Hosszú érseksége idejére a Katolikus Egyház jelentős krízisekkel nézett szembe. Egyházpolitikusként a jozefinista törekvésekkel szemben egyszerre képviselte az Egyház és a Magyar Királyság önállóságát.⁵³ Marcali Henrik Albert herceg, királyi helytartó szavait idézve⁵⁴ a Pallas Lexikon így jellemzi Batthyány József esztergomi érseket: *„Különös hogy ne mondjam, komikus külseje alatt, helyesen működő ész, igaz és beható szellem rejlett, és mivel ezzel nála nagy természetes ékesszólás vala összekötve, szava igen nyomatékos volt, annál is inkább, mert az országot teljesen ismerte.”*⁵⁵ Az érsek élénk szellemére példaként lehet említeni a sakkjáték iránti közismert szeretetét.⁵⁶ Említett országismeretére bővebben érdemes rávilágítani, annak ugyanis nemcsak utazásainak, vizitációinak tapasztalatai képezik forrását. Kalocsai érsekként vásárolja meg Bél Mátyás (1684–1749) országleírását, a *Notitia Hungariae novae historico-geographicat*, annak özvegyétől.⁵⁷ A Kalocsára költöztetett – vízi út során megsérült és ezért újrámásolt anyag – már József esztergomi érseksége idején egy pesti kitérő után az akkori érseki székhelyként funkcionál⁵⁸ Pozsonyban kötött ki.⁵⁹ A József által gyűjtött más kéziratokkal együtt képezi ez az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményét.⁶⁰ A teljes gyűjtemény⁶¹ tematikáját a magyarországi vonatkozású állam-, jog- és politikatudomány határozza meg, de nagy arányban reprezentált az irodalom és történelem is.⁶² Az állomány jelentőségét mutatja, hogy Pray György, a neves jezsuita történétíró 1781-ben felvetette, hogy az érsek által tudatosan vállalt magyarországi perspektíva

52 Ötvös 1987.

53 Polster 2001. 20–22.

54 Bánhid 2009. 94.

55 Pallas 1893. 738.

56 Pallas 1893. 738.; Bánhid 2009. 93.

57 Kelecsényi 1988. 159.

58 Az esztergomi érsekek székhelye a XVIII. században elsősorban Pozsony. Az érsekség székhelye 1820-tól lesz újra a névadó városban.

59 Kelecsényi 1988. 159.; Beke 1991. 10.

60 Beke 1991. 9–10.

61 1821-ben került a gyűjtemény Pozsonyból Esztergomba. MAMÜL 2003. 313.

62 Beke 1991. 10.

mentén gyarapított pozsonyi érseki könyvtárat alakítsa közkönyvtárrá.⁶³ Az érsek ezt a könyvtár állományát számba vevő katalógus elkészüléséhez kötötte.⁶⁴ A gyűjtemény tervszerű fejlesztésére és karbantartására vonatkozó terveket 1799-es halála szakította félbe.⁶⁵ Batthyány Józsefet a művészetek, az irodalom szeretete egész élete során jellemezte, többször rendezett színelőadást Rohonc, Körmend, Németújvár kastélyai-ban vagy a Pozsony melletti Püspökiben.⁶⁶ Toldynak a kisbéri könyvtár állományáról adott leírása a művészetkedvelő és patrióta érsekre utal.⁶⁷

Batthyány Tódor

Batthyány Tódor⁶⁸ testvérével szemben alapvetően praktikus beállítottságú volt. Tevékenységének fő vonalát a birtokaihoz kapcsolódó, szerteágazó vállalkozásai határozták meg (elsősorban bányászati, fémipari, textilipari),⁶⁹ amit jól jellemez, hogy a németújvári uradalom és az ott még Lajos nádor életében megkezdett vasbányászat irányítását már apja életében átvette. Tódor bánya- és gyáripari termékeinek Trieszt irányában történő piachoz juttatását célzó 70-es évekbeli, francia kapcsolatok iránti tapogatózással egybekötött próbálkozásaira a korszak nem kisebb ismerője, mint H. Balázs Éva hívta fel a figyelmet.⁷⁰ A birtokain termelt, elsősorban mezőgazdasági árut a kor viszonyainak megfelelően vízi úton szállítja. A gróf ezzel összefüggésben szorgalmazta az ország közlekedésének fejlesztését, a Duna és más hazai folyók hajózhatóságuk optimalizálása céljából történő szabályozását. Az 1770-es években az udvar megbízásából jár el a horvátországi Kulpa egyik hajózható csatornájának kiépítésében. Életének fő művét az árral szembeni hajózás módjának megtalálására végzett kísérletei jelentik. Vállalkozói jellegű mentalitását mutatja, hogy rendkívül költséges, ám végül sikerrel járó kísérleteinek anyagi háttérének biztosítására társaságot alapít: *Neue königliche privilegierte Schiffbau und Schifffahrts Companie*.⁷¹ Kísérletezéseinek teljes megkoronázását jelenti az 1793-as, újszerű hajóépítési módjára kapott szabadság.⁷² Az 1790-es években Pozsony és Bécs partjainál felbukkanó, mindenféle kívülről látható segédeszköz nélkül haladó, összehasonlíthatatlan kinézetű hajói a figyelem kö-

63 Vértessy 1987. 137.

64 Körmendy 1991. 36.

65 Körmendy 1991. 36.

66 Kosáry 1996. 679.

67 „Fő osztályai francia és német literatura, historia, utazások és encyclopaedia.” MTAKK RAL 61/1839.

68 Saját névhasználatára szerint Theodor, a szakirodalomban egyöntetűen Tódor. A korábbi hivatkozásokban (pl. kéziratári segédletek) a név másik magyarosított alakja, a Tivadar is felbukkan.

69 Polster 2001. Polster 2014.

70 H. Balázs 1975. 156–157.

71 Bíró 1971. 250.

72 Endrei 2017.

zép pontjában álltak. A hajókkal való kísérletezés végét a gróf idős kora, a konkurencia erősödése és a nagy költségek együtt idézik elő.⁷³

Batthyány Tódor tájékozottságát jól jellemzik személyes kapcsolatai. Leghíresebb árral szemben is közlekedő hajója; a *Bucentaurus* nevezetes 1797-es bécsi és pozsonyi útján segédje Joseph Max Freiherr von Liechtenstern báró (1765–1828).⁷⁴ A jogász végzettségű Liechtenstern 1790-től volt Tódor alsóausztriai ügyeinek megbízottja, valamint Bécsben 1790 és 1797 között működtetett Kozmográfiai Intézet vezetője.⁷⁵ Különösen jeleskedett a geográfia tudománya, valamint az atlaszkiadás terén.⁷⁶ A Batthyány Tódor tevékenységében kiemelkedő jelentőségű bányaművelés területén is nagy tapasztalatú munkatársai voltak. Foglalkoztatta az angol William Blakeyt, aki a 80-as években a pinkafői széntelepeken munkálkodott, és akinek révén Tódor a gőzenergia előnyeivel is megismerkedett.⁷⁷ Karl Jordan, feltehetőleg szintén angol származású mérnök, a borostyánkői timsó és vitriolműveket vezette egy időben,⁷⁸ és Blakeyhez hasonlóan szintén adott közre technológiai tárgyú munkákat.⁷⁹ Ignaz Mitisnek (1771–1842), akinek már apja is Batthyány Tódor üzlettársa és barátja, az öregedő arisztokrata több bányájának és gyáranak kezelője volt és maradt halála után is.⁸⁰ Az ő nevét az 1820-as években a Duna ausztriai szakaszain épített lánchidak tették közzismertté.⁸¹ Batthyány Tódor eddig feltárt legérdekesebb kapcsolata talán Francois de Tott báróhoz (1733–1793) fűződik, akiről Tóth Ferenc írt monográfiát.⁸² Francois de Tott apja egy bizonyos, a Rákóczi-szabadságharc után franciaországi emigrációban élő Tóth Ferenc volt. Francois, a magyar Tóth család sarja így Franciaországban nőtt fel és francia diplomataként futott be a krími tatároknál és az Oszmán Birodalomban tevékenykedve. Akár geopolitikai jelentőségűnek is lehet minősíteni művét a Dardanellák megerősített tüzérséggel való ellátásában. Hazájába visszatérve, mint köztudottan királypárti érzelmű tiszt, kénytelen volt elhagyni az országot, közvetlenül az 1789-es forradalom kitörése után.⁸³ A magyar származású báró németalföldi és svájci tartózkodása alatt találkozik Batthyány Tódorral, aki tarcsafürdői birtokán kínál szállást az emigránsnak, ahol itteni tevékeny kísérletezőkedvéről tanúskodik házának *Hexenhaus* (boszorkányház) megnevezése, amellyel a helyiek a feltehetőleg furcsa jelenségekben bővelkedő épületet illették. Tott báró bizonyára erősen ösztönözve volt ezirányú ténykedésében, hiszen Batthyány Tódort mind hajózási, mind vegytani (tüzérségi fejlesztései kapcsán) ismeretei igencsak érdekelhették, nem beszélve akár

73 Ambrózy 2016. 199.; Polster 2014. 220.

74 Polster, 2014. 218.

75 Polster 2014. 219.

76 ADB 1883. 625–626.

77 Polster 2014. 210.

78 Polster 2014. 210.

79 Polster 2014. 210.

80 Polster 2014. 211.

81 Polster 2014. 211.

82 Tóth 2015.

83 Tóth 2015. 214–215.

egyéb kereskedelmi, gazdasági tapasztalatairól (pl. a kétfestés terén). A báró nem sokáig működött együtt Tódorral, 1793-ban halt meg Tarcsafürdőn.

Ha nem is József érsekéhez hasonló intenzitással,⁸⁴ de ő is foglalkozott politikával, melynek legjellemzőbb lenyomata az 1790-ből származó, II. Lipót koronázására írt német nyelvű könyve (bizonyára erre utalt Toldy is),⁸⁵ melynek szerzőjeként Tódort 1917-ben azonosítja Szily Kálmán⁸⁶, az Akadémia főkönyvtárnoka: *Wiederlegung des falsch genannten unpartheiischen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor der Krönung ihres Königs. Zugleich mit wichtigen anderweitigen Erinnerungen. Auch von einem ungarischen Edelmann*. A mű megírásának indítékát az *Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn* című röpirat megjelenése jelentette, amely a közteherviselést, a hűbéri rendszer eltörlését és a nemesség privilégiumairól való lemondását sürgeti II. József szellemében.⁸⁷ Tódor élesen elítéli ennek hangnemét és a kilátásba helyezett reformok módját, ugyanakkor mégis elismeri a változások szükségességét, különösen a hűbéri rendszer reformja kapcsán, ugyanakkor hangsúlyozva, hogy a nemesség adómentességének eltörlése se nem hasznos, se nem szükséges.⁸⁸ Az ország gazdasági felemelkedésének programját közlekedésének, elsősorban vízi közlekedésének fejlesztéséhez kapcsolja.⁸⁹ Tódor a művet Forgách Miklósnak ajánlotta, akit, miután ellenezte az 1785-ös katonai összeírást, II. József bolondnak nyilvánított, és megfosztott Nyitra vármegyei főispánságától. A rohonci könyvtár Toldy általi jellemzése⁹⁰ „főkép: gazdasági, műtani [műszaki], vízépítési, bányászati, helyírási [földrajzi] és politikai tartalmúak” egyértelműen rajzolja ki Tódor profilját.

A könyvtárak összetétele: az átvétel forrásainak tükrében

A könyvtárak gyarapításában főszerepet játszóak életének áttekintése után lássuk a könyvtárak összetételét az átvétel forrásainak tükrében. Batthyány Gusztáv az adományozásról írt levelében 30 ezer kötetesre becsüli a rohonci könyvtárat. A valós példányszám kevesebb volt ennél, mert 1839-es jelentésében Toldy, miután már jobban szemügyre vehette a könyvtárat – mint látni fogjuk – annak 25-26 ezer kötetéről ír és a 30 ezres számot továbbiakban a két könyvtár együtteséről szólva említi.⁹¹ Kisbér kapcsán a források egyöntetűen, darabszámra pontosan 2660 kötetről írnak. A rohonci

84 Az 1782-es bécsi pápalátogatás során végzett kiemelkedő szerepét nagy részletességgel mutatja be: Polster 2001. 11-32.

85 Tóth 2003. 487.

86 Szily 1917. 265–266.

87 Ballagi 1888. 366–369.

88 Ballagi 1888. 369–370.

89 Tóth 2003. 487.

90 MTAKK RAL 61/1839.

91 MTAKK Tört. 2-rét 15/a.

könyvtár köteteit a következőképpen sorolja 12 kategóriába:⁹² „A rohonczi gyűjtemény a következő tudományokra terjed ki, a kijelelt alosztályok szerint: 1. Hittudomány. Név szerint bibliák, egyházi atyák, zsinatok története; dogmatica, ethica; liturgica, pastoralis theologia; imádságos könyvek. 2. Törvénytudomány. név szerint magyar, római s újabb nemzetek kivált közjoga. 3. Országstudomány. pénzügy, közgazdaság, kereskedelem. Ezen osztály a gazdagabbak közé tartozik; kivált a mult XVIII. század történeteit felvilágosító political pamphletek igen nagy száma találhatók. 4. Philosophia, természetjog, természetvallás, ethica, számos ház és köznevelés ügyét illető munka. 5. Természeti tudományok, itt a természet-, vegy-, ásvány-tan s bányásztudomány gazdagon van ellátva, némileg a természetleírás is; felette gazdag a gazdaságtudomány osztálya; több ezer kötet. 6. Műtan minden ágai. Felette gazdag osztály kivált a monographiákban – több ezer kötet. 7. Mechanikai tudományok; itt a mechanica, polgári és vízepítés, hajózás gazdag osztályok. 8. Haditudományok. 9. Történettudomány, kivált közép és újkor, magyar és egyházi történet; valamint a liter. historiára, s a segédtudományokra is. 10. Ország s népismeret, helyírás, utazások, abroszok gazdag osztály. 11. Felette kevés és mintegy elvétve csak az aestheticára, nyelvre, művészetre és classicai literaturára. Annál több 12. Vegyesek, encyclopaediai munkák és folyóirások. Száma a köteteknek, mellyek közt igen sok apróság is, közelítőleg számolásom szerint 25 és 26 ezer közt van.”

Hogy az egyes szakok legalább megközelítőleg milyen számarányban voltak képviselve, arról egyetlen forrásban sem olvashatunk. A nemzetek közjoga, pénzügy–kereskedelem, political pamphletek, természet-, vegy-, ásvány-, bányásztudomány; gazdaságtudomány; műtani (technológiai, műszaki) monographiák; hajózás, abroszok (térképek), utazások; enciklopédiák, folyóiratok, tehát a legnagyobb szakok mindegyike jellegzetes módon kötődik Batthyány Tódor életének valamelyik területéhez. Az esztétikai, nyelvi, művészeti, klasszikus irodalom csekély számának Toldy-féle megfogalmazásában feltehetőleg a Tudós Társaság várakozásait, elvárásait is felismerhetjük. A jellemzésben egyértelműen rajzolódik ki Batthyány Tódor praktikus, racionalis portréja. Toldy megállapítja, hogy a kötetek legalább kétharmada 1780 utáni munka, ahogy ő írja a „jelennek letelejéig”, ami alatt ezúttal nagy valószínűséggel egy 1812-ben Batthyány Tódor életének végével lezáródó szakaszt kell érteni. Ezekről írja a következőket: „főkép: gazdasági, műtani, vízepítési, bányászati, helyírási és political tartalmúak: de itt is az elv s a rend hibázik.” A Tódor előtt, tehát Batthyány Lajos nádor által gyűjtött munkákról írja, hogy többnyire ezek között vannak a nagyobb, folio, vagy negyedré méretű kötetek. Észrevétele szerint a nádor egy „minden osztályokra terjedő”, tehát enciklopédikus igényű könyvtárat kívánt összegyűjteni, viszont értékelése szerint ennek során semmilyen válogatási elv nem volt következetesen figyelembe véve. Ez az, amit Tódor gyűjtéséről is megjegyezz. Panaszolja, hogy a többkötetes, képes munkákból sok a hiányos, ugyanakkor pozitív említése, hogy a rohonci könyvtár

92 MTAKK RAL 61/1839.

csonka és károsodott, vagy fertőző könyveinek számát csekélyre teszi.⁹³ Toldy visszaemlékezése szerint a rohonci könyvtár kettős példányokban gazdag volt.⁹⁴

A rohoncinál jóval kisebb kisbéri könyvtárról pontos számokat közölnek a fennmaradt dokumentumok. Toldy Ferenc 1839-ben a következőket írja a Tudós Társaságnak készült jelentésében a könyvtárról: „A kisbéri gyűjtemény, gróf Batthyányi József szerzeménye 2660 kötetből áll, melyek között 132 folio, 255 negyedréti, 1772 nyolczad-, 480 kisebb réti, s 21. kézirati kötet, majd mind diszesen kötve, tökéletes épségben, hiányos felette kevés. Fő osztályai franczia és német literatura, historia, utazások és encyclopaedia. Hasonlóképp nem rendszeres gyűjtemény, de igen sok jeles és nagy munkákkal. Ennek betürendű rövid sorjegyzékét, mint az a felajánló gróf költségén készült, szerencsém van ide mellékelni.” A könyvtárról közölt számadatok pontról pontra megegyeznek a Nagy Károly kisbéri levelében közöltekkel. A könyvtár állományáról, mint olvashatjuk, egy újonnan készült katalógus is rendelkezésre lett bocsátva, azonban ez mára nem maradt fenn.⁹⁵

Érdemes említeni a könyvtárak valamiképpen kiemelkedő köteteit. Az 1838–39-es átadás-átvételhez kapcsolódó iratokban mindössze egyetlen mű neve szerepel, mégpedig Claude Fleury (1640-1723) egyháztörténete a kisbéri könyvtárból, melyet 1839. májusi tudósításában Toldy bizonyára a mű iránt már valamiképpen meglevő érdeklődése miatt említ a történettudós, Teleki József számára.⁹⁶ 1844-ben Toldy a következőképpen tesz említést a rohonci könyvtár fontosabb példányairól:⁹⁷ „A' kéziratok közt találtuk Trauttmansdorf Zsigmond fő hadi vezér' eredeti naplóját a' XVII. század' végéről, Kéza Simon' kronikonja és Forgách' Commentárjainak hihetőleg az eszterházi codexekből vett másait, mik tehát, mióta ezek elvesztek, helyüket pótolják; továbbá számos kiadatlan országgyűlési 's bizottmányi naplókat, egykor Batthyány nádor' tulajdonait, 's így más példányok felett hiteleseket, az azóta ismeretessé lett úgynevezett rohonci codexet, 's némelly német és deák középkori codexeket.” 1844-re a Toldy által említett legfontosabb művek között már ott találjuk a megfejtetlen írásjeleivel a mai napig kriptográfiai rejtélyt jelentő Rohonci kódexet. Az adományozott könyvtárak kötetei közül még egyetlenről tudunk, amely valamiképpen magára vonta a történeti érdeklődés figyelmét. Kopernikusz *De revolutionibus orbium coelestium* című munkájának azonosíthatóan az 1838–39-es adományozással az MTA Könyvtárába került 1566-os bázeli kiadásáról Farkas Gábor Farkas ír 2010-es cikkében.⁹⁸

93 MTAKK RAL 61/1839.

94 Schedel 1846. 88–89.

95 MTAKK RAL 61/1839.

96 MTAKK K: 801: 1839/2.

97 Schedel 1846. 88.

98 Farkas 2010. 112–115.

A kutatás helyzete és perspektívái

Az Akadémia Könyvtár Kézirattárában és törökbálinti raktárában található (kis részben már azonosított) Batthyány-kötetek további azonosításához több külső (jellemző kötés) és belső jegyről van tudomásunk, például Batthyány Tódor különböző possessor-bejegyzéseiről.⁹⁹ Autopszia alapján kezdődött meg a Batthyány-könyvtárakhoz tartozó kötetek, valamint ismertetőjeleik körének bővítése (pl. korábbi possessorok feltűnése, jellemző címke). Az Akadémiai Könyvtárban hozzáférhető egykori katalógusok¹⁰⁰ is sok információval szolgálnak a Batthyányok könyvtáiról. Ennek az együttesnek az áttekintése rámutat arra, hogy a könyvtárak potenciális gyarapítói között legalább még egy személyt számításba vehetünk, József érsek és Tódor testvérét, Batthyány Fülöpöt (1735–1795).¹⁰¹ A rohonci könyvtár anyaga nem képezett egységes állományt, abban elsősorban Batthyány Tódor különböző könyvtárai – Rohonc, Üszög, Bécs, Kisbér, Loipersdorf – lettek felhalmozva, valószínűleg elsősorban halála után.¹⁰² Az Akadémiai Könyvtár állományának eddigi szemrevételezése alapján úgy tűnik (bár egyelőre nem tudni, mi alapján köthették a Batthyány Tódor által birtokolt Kisbér¹⁰³ 1839–39-es könyvanyagát Batthyány József érsekhez, pl. tőle nem ismerünk possessor-bejegyzést), hogy a kisbéri könyvanyag nagy valószínűséggel azonosítható az MTA Könyvtár iratanyagának Kisbérhez köthető katalógusain szereplő,¹⁰⁴ a könyvtári állomány „*Majoris*” címkéről felismerhető köteteivel.

Batthyány Antal József szinte egyáltalán nem ismert személye összekötőkapocs a könyvtár adományozói és gyarapítói között. Az osztrák szakirodalom említi apjá-

99 Endrei 1991. 142–143.

100 MTAKK. Könyvészet 2-rét 1. V. A rohonci könyvtár katalógusa [1814]., VII-IX. A kisbéri könyvtár katalógusai [1818].; X-XI (feltehetőleg szintén kisbéri katalógusok); XII-XV. Az üszögi könyvtár katalógusai. XXVIII. Batthyány Tivadar speciális könyveinek jegyzéke; MTAKK. Könyvészet 2-rét 2. A rohonci és kisbéri Batthyány-könyvtár különféle katalógusai és katalógus töredékei. I-XVI.; MTAKK. Könyvészet 2-rét 7. Batthyány Fülöpnek József érsek könyvtáraiban levő könyveinek katalógusai. A) *Catalogus Librorum Excellentissimi Dni Comitiss Philippi a Batthyán In Bibliotheca Em. Cardinalis in Residentia interiori existentium*) B) *Cathalogus Bibliothacae Eminentissimi Domini Cardinalis a Batthyán Librorum in Residentia Primatiali Civitatensi existentium*; MTAKK. Könyvészet 2-rét 11. Batthyány Lajos könyveinek katalógusa. [1743]; MTAKK. Könyvészet 2-rét 19. Batthyány Tivadar bécsi könyvgyűjteményének regisztere. I. köt. [1805] Benne a könyvállományt összesítő jegyzék. II. kötet. A regiszter másodpéldánya.; MTAKK. Könyvészet 2-rét 20. Batthyány Fülöp könyvtárának katalógusa. 1796. márc. 19.

101 MTAKK. Könyvészet 2-rét 7.; MTAKK. Könyvészet 2-rét 20.

102 Az említett birtokok könyvtáráról készülő katalógusok jó része is ez időből való, és például bizonyos kisbéri könyvanyagok Rohoncra történő szállításának szándékáról is van ekkori feljegyzés.

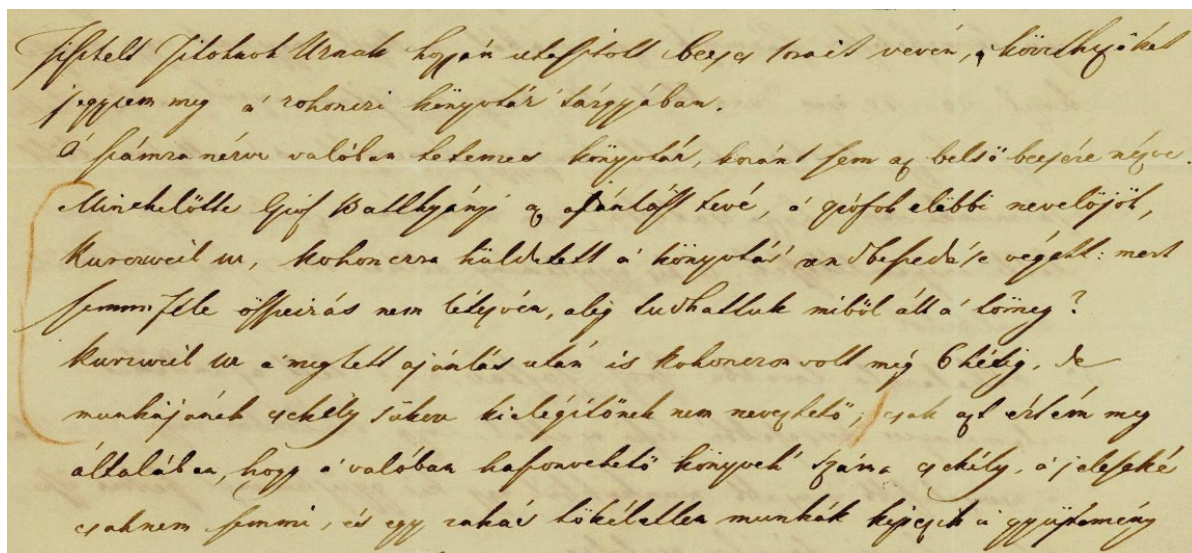
103 Polster 2014. 203–204.

104 MTAKK Könyvészet 2-rét 2. XIII_Bibliothecae Majoris Deutsche Bücher in foliis 1813.; MTAKK Könyvészet 2-rét 2. XIV. Bibliothecae Majoris_Libri latini in Folio, 4to et 8vo Neu conscribirt Anno 1813; MTAKK Könyvészet 2-rét 2. XVI. Grosse Bibliothek. Französische Bücher in Folio 4o et 8o neu conscribirt anno 1813

val, a könyvtárgyűjtő Tódorral való konfliktusát,¹⁰⁵ külföldi tartózkodása pedig fiainak további életére volt meghatározó hatással. Ezek a viszonyok határozhatták meg a rohonci könyvtár sorsát is, tehát hogy azt 1838-ban milyen állapotban és összetételben érhetette az adományozás, valamint hogy a fiúnak gyakorlatilag nem volt ismeretük a könyvtár összetételéről. A levéltári anyag kiterjedt vizsgálata ismereteket nyújthat a könyvtári anyag gyűjtésének motivációiról, olvasásáról, használatáról, valamint az adományozáshoz kapcsolódó indítékokról. Az Akadémiai Könyvtárban található bőséges forrásanyag sajátos részét képezik Batthyány Tódor könyvszámlái, egyéb vételi jegyzékei,¹⁰⁶ melyek vásárlásaiba engednek bepillantást. A könyvanyag autopsziája az állományrekonstrukción túl azért is tűnik gyümölcsözőnek, akár a könyvtár családi birtoklásához kötődő századi, akár az akadémiai könyvtári használatával kapcsolatban (mindkettőre utalnak jelek),¹⁰⁷ mert a Batthyány-könyvtárak példányai között meglehetősen gyakran bukkanni sűrűn forgatott, erősen jegyzetelt kötetre, bizonyítva, hogy a tetemes állomány a tudomány és művelődés élő forrása lehetett.

Mellékletek

Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1838. dec. 13. [részlet].
MTAK Kézirattár. Tört. [Történelem]. 2.23.

105 Polster 2001. 52.; Polster 2014. 205.

106 MTAKK. Könyvészet 2-rét 9. Bibliográfiai tárgyú iratok Batthyány Tivadar hagyatékából. [Könyvszámlák, megrendelések, jelentések.]

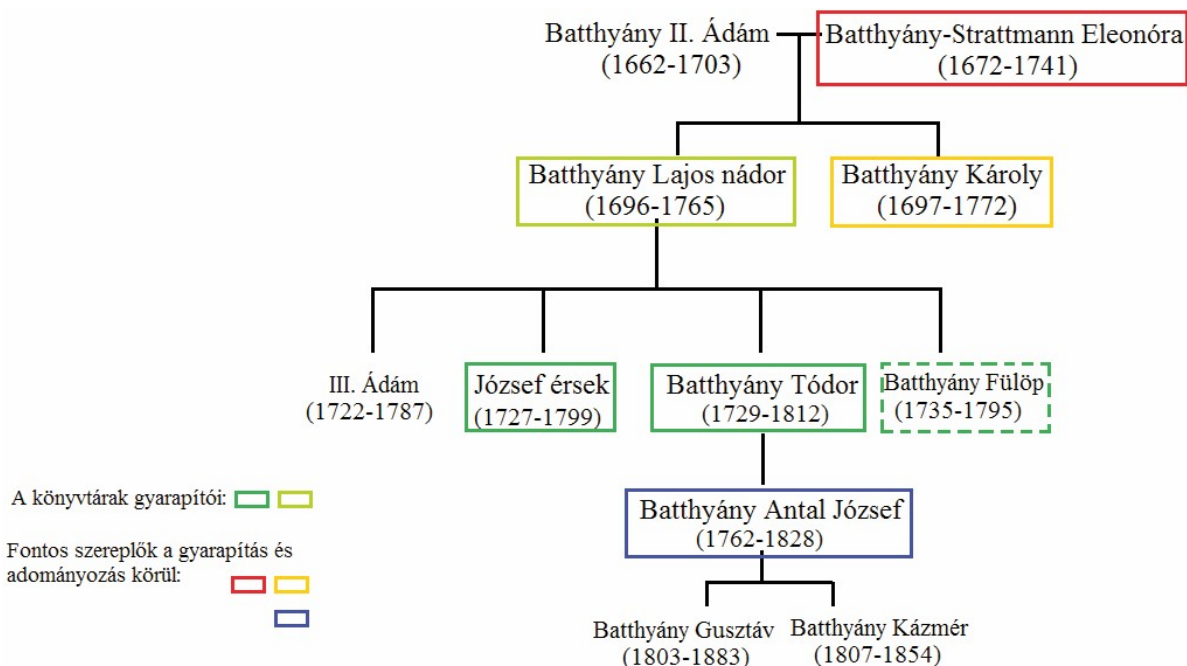
107 Előbbihez sajátos forrást jelent: MTAKK. Könyvészet 2-rét 21. Batthyány Antal József könyvtárának kölcsönzési könyve. 1813–1836

Batthyány Tivadar bécsi könyvgyűjteményének regisztere (1805) [Részlet].
MTAK Kézirattár. Könyvészet 2-rét 9. Bibliográfiai tárgyú iratok Batthyány Tivadar hagyatékából. 1. kötet.

Nr.	a, <u>Oeconomisch.</u>	Seite
1.	Brunhauer's Nutzbarkeit des Kaffees - - - - -	10
2.	--- Versuch eines neuen Kaffeezubereitungsart - - - - -	1
3.	Fischer's Neues und verbessertes Kaffeezubereitungs Mittel das Kaffee mit Arcanum - - - - -	1
4.	--- Beschreibung eines neuen Kaffee zubereitungs zu Guben - - - - -	1
5.	--- Anleitung zum Kaffeezubereiten - - - - -	1
6.	--- Das neue Kaffeezubereitungsart - - - - -	1
7.	--- Das Kaffeezubereiten in einem Kaffeezubereitungs - - - - -	1
8.	Petrage's Praktische Anleitung zum Kaffeezubereiten Kaffee zu bereiten - - - - -	2
9.	Frolov's Kaffeezubereiten, mit Beschreibung eines so neuen Kaffeezubereitungsart bis zum Kaffee - - - - -	2
10.	--- Kaffeezubereiten zu machen - - - - -	2
11.	Walther's Kaffeezubereiten in der allgemeinen Oeconomie - - - - -	2
12.	Kramer's Kaffeezubereiten in der Oeconomie - - - - -	2
13.	Croneberg's Anleitung zum Kaffeezubereiten - - - - -	3
14.	Hopfer's Kaffeezubereiten eines neuen Kaffeezubereitungsart - - - - -	1

Családfa

A könyvtár adományozásában és gyűjtésében fontos szerepet játszó Batthyány családtagok családfája az adományozókig:

Felhasznált források

- MTAK Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár (RAL) 31/ 1387.
Batthyány Gusztáv levele Teleki Józsefhez. 1838. szept. 25.
MTAK Kézirattár. Történelem. 2.23.
Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1838. dec. 13.
Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1839. jan. 25.
Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1839. febr. 17.
Toldy Ferenc levele Nagy Károlyhoz. 1839. márc. 12.
MTAK Kézirattár. K: [Könyvtár]: 801: 1839/1.
Kurzweil nevelő írása.
MTAK Kézirattár. K: 801: 1839/2.
Toldy Ferenc tudósítása a rohonci és kisbéri könyvtárak átvételéről, Teleki József elnök számára. 1839. máj. 12.
MTAK Kézirattár. RAL 61/1839.
Toldy Ferenc jelentése a Tudós Társaságnak a könyvtárról és a Batthyány könyvtárak átvételéről. 1839. május 20.
MTAK Kézirattár. Tört. 2-rét 15/a.
Toldy Ferenc könyvtári működéséről kér bizonyítványt a Magyar Tudós Társaságtól.

Hivatkozott szakirodalom

- Ambrózy Gábor 2016: *A Bucentaurus. Batthyány Tódor önjáró hajója*. In: „A szél fúj, ahová akar”. Bölcsészettudományi dolgozatok. Budapest. 192-200.
Bakos József 1994: *Nagy Károly 1797-1868 reformkori természettudós élete és munkássága*. Budapest.
Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest.
Bánhid Vajk 2009: *Batthyány József egyházfői tevékenysége (1776-1799). Az érseki székhely Esztergomba való visszatelepítésének gondolata*. In: Esztergom Évlapjai. Esztergom. 91-98.
Beke Margit 1991: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*. Budapest.
Bíró József 1971: *Batthyány Tódor hajóépítő és hajózási kísérletei*. In: A Közlekedési Múzeum Évkönyve I. 1896-1971. 239–264.
Endrei Walter 1991: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*. Magyar Könyvszemle. (107) 141–145.
Endrei Walter 1995: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*. Technikatörténeti források 3. füzet. Budapest.

- Endrei Walter (szerk.) 2017: Batthyány Tódor grófnak, a Cs. és kir. Szabadalmazott Hajózási és Hajóépítő Társulat elnökének hajóépítési szabadalma (1793). Endrei Walter és Tardy Lajos kísérőtanulmányával. In: Hat korai magyar szabadalom (1782–1796). A Magyar Tudománytörténeti Intézet Közleményei 97. Budapest.
- F. Csanak Dóra 1959: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig : 1826–1849*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai (14). Budapest.
- Füzes Miklós 1990: *Batthyány Kázmér*. Magyar história. (27) Budapest. 214.
- H. Balázs Éva 1975: *A francia–magyar kapcsolatok egy rendhagyó fejezete*. In: Köpeczy Béla – Sziklay László (szerk.): *Sorsotok előre nézzétek*. A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Budapest. 145–161.
- Kelecsényi Gábor 1988: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Budapest.
- Kondor Gusztáv 1879: *Emlékbeszéd Nagy Károly fölött*. Értekezések a Matematikai Tudományok köréből. V. k. (1). Bp. Reprint: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadványai. 1828–1950. Budapest. 1978.
- Kosáry Domokos 1996: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest. 1996.
- Körmendy Kinga 1991: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár. A ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történeti áttekintése*. Magyar Könyvszemle. (107) 20–40.
- Ötvös Péter 1986: *Egy főúri könyvtár 1772-ből*. Magyar Könyvszemle (103) 1–9.
- A Pallas Nagy Lexikona 1893: II. Araféle-Békalen. „Batthyány”. Budapest. 735–740.
- Polster, Gert 2000: *Die ältere Linie der Familiengeschichte im 18. Jahrhundert. Teil 2: Die generation am Zenit des Hauses als Grundlage für die folgende Generationen. Der Palatin Ludwig Ernst Garf Batthyány*. Burgenlaendische-Heimatblaetter (62) Heft 1. 31–42.
- Polster, Gert 2001: *Die ältere Linie der Familiengeschichte im 18. Jahrhundert. Teil 4: Kardinal Josef Graf Batthyány*. Burgenlaendische-Heimatblaetter (63) Heft 4. 11–32.
- Polster, Gert 2001: *Die ältere Linie der Familiengeschichte im 18. Jahrhundert. Teil 5: Theodor Graf Batthyány*. Burgenlaendische-Heimatblaetter. (63) Heft 4. 33–54.
- Polster Gert 2014: *Theodor Graf Batthyány (1729–1812)* In: *Die Familie Batthyány: Ein österreichisch-ungarisches Magnatengeschlecht vom Ende des Mittelalters bis zur Gegenwart*, Band 1. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Band 139. Eisenstadt. 203–222.
- Rákossy Anna 2006: *Batthyány Gusztáv, a hitbizomány birtokosa 1870 és 1883 között* In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai*. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29. II. A Batthyány család évszázadai - Gróf Batthyány Ádámtól Batthyány-Strattmann László hercegig. Körmend. 181–186.
- Schedel [TOLDY] Ferenc 1844: *Az academiái könyvtár rövid története s mibenléte. E' könyvtár ünnepélyes megnyitásakor dec. 23. 1844*. A Magyar Tudós Társaság évkönyvei (VII). 86–91.
- Széchenyi István 1988: *Napló*. Budapest.
- Szily Kálmán 1917: G. T. B. ?. Magyar Könyvszemle (25) 265–266.

- Tóth Ferenc 2003: *Egy nemzeti érzelmű kozmopolita. Adalékok a hajóépítő gróf Batthyány Tódor életrajzához*. Vasi Szemle (57) 2003/4. 482–488.
- Tóth Ferenc 2015: *Egy magyar származású francia diplomata életpályája – Francois de Tott báró (1733-1793)*. Budapest.
- Vekerdi László 1976: *A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban*, In: Rejtő István (szerk.): *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei (2)*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest. 26–36.
- Veliky János 2006: *Batthyány Kázmér a Végelet élén*. In: Ódor Imre – Rozs András (szerk.): *Gróf Batthyány Kázmér (1807-1854) emlékezete*. Baranyai történelmi közlemények 1. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs. 29–38.
- Vértessy Miklós 1987: *Magyar könyvtártörténet*. Budapest.
- Völgyesi Orsolya 2006: *Batthyány Kázmér az 1839/40-es és az 1843/44-es országgyűlésen*, in: Ódor Imre – Rozs András (szerk.): *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete*. Baranyai történelmi közlemények 1. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs. 9–29.
- Zsámbéky Mónika 2006: *A Batthyány hercegek ősanyja: Strattmann Eleonóra. Egy regegyes életút vázlata*. Vasi Szemle. (60) 2006/6. 713–722.